Móser Zoltán

A KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT JÓKAI MÓR ÉS A NÉPDALOK VILÁGA

– *A* Hétköznapok *című regény mottóiról* –

Jókai Mór első regényének címe a *Hétköznapok* (1846). A szerző egyik késői, század végi kötetében leírja e regény kiadásának körülményeit, utalva egy Petőfi Sándor és közte lezajlott párbeszédre, amikor a költő megdicséri Jókait, mondván, ez „eredeti gondolat volt tőled, hogy a fejezetekhez népdalokból válogattál mottókat."[1]

Mi itt, ebben az írásban a *Hétköznapok*[2] mottóit mutatjuk be, vizsgáljuk meg, fejezetről fejezetre haladva, és idézzük a népdalok teljes szövegét, megjelölve a helyet, ahonnan Jókai is vette (forrás, variánsok).

A FUKAR VÉGPERCEI

Meghalok, meghalok...
A temetőn nyugodni akarok.

*

Csináltatsz-e nekem Diófa koporsót? –
Eltemetsz-e engem temető szélébe?

„Halványan pislog a mécs a haldokló fukar ágyánál. És a mécs élete hosszabb leend, mint azé, ki azt meggyújtotta" – így kezdődik a fejezet. Majd a haldoklót saját kérésre behelyezik a koporsóba, és egy ifjú leszögeli a haldokló, a „vén zsugori" koporsóját, ezzel ér véget ez a rész.

A mottó forrásai

Meghalok, meghalok,
Még beteg sem vagyok;
A pesti temetőn
Nyugodni akarok.

---

1 Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy* (1890). Kritikai kiadás. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó, 331. p.

2 A regény tárgya: Dömsödi Góliáth család bűnei s azokért kapott büntetések, érdekes mellékeseményekkel, élet- és természetképekkel átszőve.

Csináltatsz-e nekem
Diófa koporsót?
Bizony csináltatok
Márványkő koporsót. –

Hát behúzatod-e
Fekete fátyollal?
Bizony behuzatom
Fekete bársonnyal.

Kivereted-e majd
Szép sárga szögekkel?
Bizony kiveretem
Tiszta arany szöggel.

Eltemetsz-e engem
Temető szélébe?
Bizony eltemetlek
Virágos kis kertbe.[3]
*

Meghalok, meghalok,
Még beteg sem vagyok,
A galambom mellett
Nyugodni akarok.

Katiczám, Katiczám,
De elhagytál babám,
Ajakidat többé
Nem csókolgatja szám.

Nem lelek, nem lelek,
Szeretőt nem lelek,
Nem születik többé
Anyától illy lélek.[4]

3 Erdélyi János: *Válogatott magyar népdalok*. Pesten, 1857. Szerelmi dalok, 9. sz.
4 Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. I. kötet. Pesten, 1846, 91. p. 145. sz.

E népdal egy változatának dallamát Kodály Zoltán 1906-ban jegyezte le Kolonban, attól a 70 éves Szalai Zuzától, akiről egyik tanulmányában is megemlékezik:

Meghalok, meghalok,
Még beteg se vagyok
Koloni temetőn,
Nyugodni akarok.

Érted vagyok, érted,
Érted ilyen beteg,
Teérted lél, ruzsám,
Mindennapi hideg.

Kodály a *Meghalok, meghalok* kezdetű zoborvidéki népdalt két ízben dolgozta fel női karra, a kettő (1908 és 1957) között közel fél évszázad telt el, s közben megjelent zongorakíséretes dal formájában a Magyar Népzene sorozat III. füzetének 13. darabjaként is. Mondhatjuk: évtizedeken át visszatérően foglalkoztatta fantáziáját ez a különös szépségű, korán megtalált gyöngyszem. A dallamzáró sora: „nyugodni akarok" – nem hagy nyugodni.

IFJABB DÖMSÖDI GÓLIÁTH PÉTER

Az én búcsúzásom nem lesz hosszú,
Csak egy szóból álló, de szomorú.

„Az alkony pírja lehamvadt az égről. Hold és csillagok jöttek fel helyébe; langy estszél repkedett pillangószárnyakon az illatos mezők felett; a boráglugasból ábrándos suttogás és élveteg sóhajok méla hangjai vegyültek bele." Így kezdődik a második fejezet, hogy aztán, mint egy modern thriller, vérrel átitatva folytatódjék ez a vadromantikus történet. Az olvasó csak kapkodja a fejét, hogy ki, hol, miért, minek, honnan?! Vajon miért ezt a mottót választotta Jókai? Ezért is érdemes idézni annak a népdalnak a szövegét – és néhány variánsát –, amelyet Jókai Erdélyi János révén ismert:

Kinek varrod, rózsám, azt az inget?
Neked varrom; katonának visznek.

Ha meglőnek, jó lesz a sebedre,
Vagy ha meghalsz, hideg tetemedre.

Kiáll édes anyám kapujában,
Látja kedves fiát indulóban.
Ne sírj, édes anyám, a kapudba,
Se te, édes rózsám, a szobádba.

Az én bucsúzásom nem lesz hosszú,
Csak egy szóbul álló, de szomorú.
S hagylak az istenre, szép galambom.
Gyönyörűn zöldellő virágszálam.[5]
*
Sír a kislány a kapuba,
Mikor viszik más faluba,
Mikor viszik más faluba,
De majd mikor megcsókolják,
Elfelejti apját, anyját,
Aja-ja-ja-ja-ja-ja-ja-ja!

Búsulj, babám, mer(t) én sírok,
Tőled búcsúzni akarok,
Tőled búcsúzni akarok.
Búcsúzásom nem lesz hosszú,
Két szóbul áll, de szomorú,
Aja-ja-ja-ja-ja-ja-ja-ja!
Mákó (Kolozs)[6]

Egy szövegvariáns Bodrogszentesről

Szereti a hal a hideg vizet,
Szerettelek, kislány, de nem lehet.
Más legénynek adtad a szívedet,
Így, hát kislány, felejts el engemet.

5 Erdélyi 1846. 397. p. 398. sz.
6 In *Magyar Népzene Tára III/A. Lakodalom.* Szerk.: Bartók Béla és Kodály Zoltán. Budapest, 1955, Akadémiai Kiadó, 361. p. 301. sz. Gyűjtötte: Jagamas János, 1953.

Éjfél után egyet üt az óra,
Gyere ki hát, kislány, búcsúszóra.
Búcsúzásom nem olyan hosszú lesz,
Egyet szólok, jaj, de siralmas lesz.[7]

A ZIVATAR ÉJE

Hideg szél fú Mátra felől;
A lelkem is fázik belől.

Az eső is esik, köpönyegem ázik;
A szél patkójától a kő is szikrázik.[8]

„December 31-e volt, Szilveszter éje és iszonyú hideg" – így kezdődik ez a rész, amely Bálnairól, az ifjú ügyvédről szól, aki „magasztos képzeletekkel volt eltelve leendő néplelkészi pályája felől". A szöveg alapján nehéz megfejtenünk, hogy miért ezt a két rövid népdalidézetet választotta Jókai. De az idézendő csángó népdal teljes szövege kapcsán talán jobban érthető!

Most van esztendeje, másodikba fordult
Hogy az én édesem háborúba indult
A hosszú utakat eleibe vette
A bút s a bánatot magához ölelte

Kísérj el ingemet bárcsak a kapudig
Ha kapudig nem is bárcsak ez ajtódig
Onnan elmenyek én szivem egyedül is
Ingem Isten őröz, őrözzön téged is

Az eső is esik köpönyegem ázik
A szél patkójától a kő is szikrázik
Győzünk-e vaj vesztünk, tán immár elválik
E sok szenvedés tán megjutalmazódik.

7 Ág Tibor: *Felsütött a nap sugára. Kelet-szlovákiai népdalok*. Dunaszerdahely, 1999, Gyurcsó Alapítvány.
8 Csángó népdal.

*

A másik mottóról jóval többet tudunk, és az érthetőbbé is válik az alábbi énekek révén. Az elején idézett két sor egyébként Erdélyi János gyűjteményéből való:

Zöld Marcziról

Hideg szél fú észak felől,
A lelkem is fázik belől.
Gyere elő a szép karton
Paplan alá, szivem, Márton![9]

Zöld Marciról és társáról, Palatinszkiról azt tudjuk, hogy minkettő szökött katona volt, mindketten egy bandába tartoztak, és egyszerre is végezték ki őket. Zöld Marci 1790 körül született Berettyóújfaluban. A korabeli megfogalmazás szerint „viselt dolgaiért, mint olyan csendháborítót – kikhez jobbulásokra vagy kevés, vagy éppen semmi reménység nem lehet s férhet, a helység bírái Zöld Marcit katonának adták Nagyváradra, a herceg Hessen-Homburg regimentbe. Innen azonban 1815 karácsonya táján egyik cimborájával megszökött, és mint dezertőr ezután már csak a zsiványságban találhatott menedéket." A róla szóló ének, mint a legtöbb betyárballada, ponyva útján terjedt el. Ez a tipikus ponyvás versezet, kisebb-nagyobb javításokkal és kihagyásokkal maradt fenn a hagyományban, többnyire régi dallamokkal párosulva. Bartók Béla 1907-ben Gyergyóújfaluban jegyezte le 12 strófás változatát, Kodály Zoltán pedig 1907-ben a zoborvidéki Gímesen találta meg egy másik változatát.

ÉLŐ FÉRJ ÖZVEGYE

Hervadj, rózsa, hervadj, mert az enyém nem vagy.
Míg az enyim voltál, piros rózsa voltál.

Ebben a fejezetben Leander néma házhoz érve benyitott az ajtón: „Keresztülment két-három szobán; mindenütt mély, nesztelen hallgatás, sehol egy hang, mely emberi lélek jelenlétét elárulná. Hallgatózva

9 Erdélyi 1846. 189. p. 233. sz.

nyitott be a negyedikbe, ez volt a nő hálószobája. A feltépett szőnyegeken át teljes fénnyel világíta be a hold, s tejvilága éles árnyékokban szaggatá meg a szoba sötétjét. Ott a szoba közepén állt egy nőalak merev egyenesen, mint szobor. (...) Leander hozzálép; halkan, lábhegyen lép mellé, gyöngéden megfogja a hölgy kezét, s fejét vállára hajtva, hízelgő édes hangon szól: – Szerelmem! A hölgy összerezzen, rátekint, ijedt öröm vissza sugárzik egy percre arcán, azután halántékaihoz kap, a vér szét akarja szakítni minden ereit. Keble elszorul. Hullámzó kéjsikoltással veti magát Leander keblére. (...) – Enyém vagy – szólt elégülten Leander..."

A mottóban idézett népdal Erdélyi János gyűjteményéből kölcsönzött strófa, amely a fenti *„Enyém vagy"* fél sorral „rímel":

Hervad az a rózsa,
Kinek töve nincsen.
Elhervadok én is,
Mert szeretőm nincsen.

Hervadj, rózsám, hervadj,
Már az enyém nem vagy;
Mig az enyém voltál,
Piros rózsa voltál.

Piros rózsa voltam,
De már elhervadtam;
Sürű könyeimmel
Orczámat lemostam.

Jobb lett volna nékem
Világra se lennem,
Mintsem illy kinokat
Kelletik szenvednem.

Elmehetek már én
Alá s fel az utczán;
Nem mondják már nékem:
Gyere be, violám! –

Gyere be, violám,
Csókold meg az orczám,
Én is megcsókolom
Százszor egymás után.[10]

A KOPLALÓ

Én vagyok ám az a kölök,
Ki a kocsmában hömpölyög;
Fakó lovam, meg a deres,
Mindig a kocsmára keres.
*
Tisza mellett van egy hajó kikötve,
Abban van egy szőke leány megölve.
Jertek, lyánkák, öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejcsbokorba.

„Azon csárda, melybe Bálnai kedvesét vitte, Koplaló nevet viselt. A csárda ugyan nem koplalt, sőt inkább szüntelen tömve volt vendégekkel, s igazság szerint vendégei viselhették volna ezen címet, melyet reá ruháztak." Ide, „e ronda s akolnak is undok fészekbe" lépett be Bálnai. Amit itt látott, illetve általában a síró csecsemőkkel kapcsolatban hallott, csak azoknak ajánlom, akiknek vasból van idegzete. Az ismertetés helyett inkább a mottóként kiemelt két népdalrészletet idézem teljes egészében:

Én vagyok ám az a kölök,
Ki a korcsmában hömpölyög.
Fakó lovam, meg a deres,
Mindig a korcsmára keres.

Nem egy a szőr a selyemmel,
A kend szive az enyimmel.
Kend is maradjon magának,
Én is barna galambomnak.

10 Erdélyi 1846. 31. p. 36. sz. Dallammal Seprődi Jánostól: *Kodály-rend – Kodály Zoltán kéziratos dallamgyűjteménye (1905–1958)*. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_KodalyRend_097/?pg=119&layout=s (Utolsó letöltés: 2025. 01. 09.)

Jó vagy velem veszekedni,
Nem tudsz karton szoknyát venni.
Egyet vettél, azt is bánod;
Mindig a szememre hányod.[11]
*
Tisza mellett van egy hajó kikötve,
Abban van egy szőke leány megölve.
Jertek, lyánkák, öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejcsbokorba.[12]

A TÖRVÉNYEK HALOTTJA

Jő napról napra bánat a fejemre,
Nagy fájdalom szállott bánatos szívemre,
Ha a nap elnyugszik, az elmém bujdosik,
Hosszú tenger éjen soha el nem nyugszik.

A fejezet azzal kezdődik, hogy itt minden olyan szomorú: „Emberi kéz nyoma nem látszik itt, hanem emberi átoké. Olykor a sziget legvadonabb oldalán, az összefészkelt tengeri közül egy emberalak jelenik meg, egy emberi rém; fejét ifjan megőszült haj fedi, s vadul lóg le arcaiba; arca sápadt és agg, ajkai lepittyedtek, nyaka mellére görbült, s bágyadt feje ingó lépései mindegyikénél biccenik. Kezei hátul vannak összefogva. Átnézi fénytelen szemeivel a környező sivatagot, átnézi a felhőkkel sivatag eget, s visszanéz magába, és nem talál sehol nyugalmat, sehol egy reményt. Ég, föld és szív, mind oly kietlenek." Ő Góliáth Péter, a *törvények halottja*, akire illik a mottóban megfogalmazott népdalnak egésze, amelyet szintén Erdélyi János gyűjteményéből kölcsönzött:

Ugy jő naprul napra bánat e fejemre,
Nagy fájdalom szállott bánatos szivemre.

Ha e nap elnyugszik, ez elmém bujdoszik,
Hosszu tenger éjjen szoha el nem nyugszik.

11 Erdélyi 1846. 451. p. 467. sz.
12 Erdélyi 1846. 422. p. 420. sz.

Ha nekem isz volna egy iró diákom,
Iró diákomval levelet iratnék.

Bizott emberemtül bátyámhoz küldeném,
Bátyámnak házához, apám udvarába.

Irom levelemet nagy szetét tömleczbe,
Kérem isztenemet nagy alázatoszan.

Hogy ha még valaha hazámba vihetne,
Az én isztenemnek uj fogadást tennék.

Az ő szent házába mindennap elmennék,
Nyomorult rabokért szivbül könyörögnék.[13]

A NAGYNÉNE ÉS UNOKAHÚGA

Kitették a holttestet az udvarra,
De nincs a ki végig-végig sirassa.
Most tetszik meg, ki az igazi árva,
Senki sem borul a koporsójára.
*

Zsákunk volt, tavaly eladtuk,
Az árát is bálban hagytuk.

„Két évvel ama szomorú napok után, melyek K* városát elhamvasztak, egy földszinti sötét szobácskában agg nő haldokolt; szemeiben még akkor is végtelen és kiapadhatlan, Istenben vetett bizalom tükrözé magát; nyugodtan látszék várni a halált, mint az élet megváltó angyalát. Kezei össze voltak téve mellén; nyugodt volt és boldog, pedig ágya mellett egyetlen gyermeke térdelt, egy fiatal leány. (...) A fiatal lyány a haldokló vánkosaiba temeti arcát és nem sír. Kis asztalkán halvány mécses ég, mellette egy úri hölgy ül, s Voltaire-t olvassa. Egy kis falióra egyhangú ketyegése osztja percekre a csendesen folyó időt. Az óra üt... Tizenegy óra... Amikor ezután az a beteg, öreg hölgynek orvosságot

13 Erdélyi 1846. 422. p. 420. sz.

akartak beadni, észrevették, hogy nem alszik, hanem már örökre megnyugodott."

A mottó két sora itt elég különös! Ezért is érdemes idézni az egész szöveget, amely csak egyedül Erdélyi János gyűjteményében található:

Elment a kisasszony, Trézi,
Kölcsön üres zsákot kérni,
Hogy asszony anyja küldötte,
A magáét kiégette.

Tekintetes szomszéd asszony!
Azért küldött anyám asszony,
Ha egy üres zsákot adna,
Ma bengézni kisétálna.

Kisasszony lelkem! csak egy van,
Az is az urfi alatt van,
Ha kiveszem, felkel, majd sir;
Éhes, mindjárt kenyeret kér.

Pedig már egy falat sincsen,
Tegnap kértem egyet kölcsön.
A lisztünk is már elfogyott,
Hombárunk is összerogyott.

Majd hát, tekintetes asszony,
Hoz kenyeret anyám asszony,
Ha felkel is János urfi,
Kenyérrel kell csititgatni.

Csak ne bántsa, kérem szépen,
Mert mezítelen van épen;
A gatyáját meglugoztuk,
Még tegnap róla lehuztuk.

Ugy kötöttük be a zsákba,
Hogy szegényke meg ne fázna.

Mert nincs néki több gatyája,
Zsákon van hosszu párnája.

Zsákunk nincs, tavaly eladtuk,
Az árát is bálban hagytuk.
Az urfinak nagy kedve volt,
A sok serbe majd bele holt.

A másik mottónak ismerjük a dallamát is. Azért is említem meg külön, mert ezzel az énekkel búcsúztatták Jókait. Ugyanis a temetésén a Népszínház előtt a színház énekkara a *Kitették a koporsót* az udvarra kezdetű népdalt adta elő.[14]

Kitették a holt testet az udvarra,
De nincs a ki végig, végig sirassa;
Most tetszik meg, ki az igazi árva,
Senki sem borul a koporsójára.

A csillagok feketébe öltöztek,
Engem, babám, az irigyek üldöznek;
Jó az isten, pártját fogja a jónak.
Tudod, babám, sok alja van a szónak.

Gyere, babám, vegyünk három paripát,
Szántsuk fel a mi rózsánk kerte alját;
Vessünk bele szőke kis lányt rózsának,
Barna legény hadd arassa magának.[15]

A BOLDOG EMBER

Magamban nevetem az egész világot.

Ebben a fejezetben pontos leírást kapunk egy kisded szobáról, melyben boldogságával együtt lakik egy férj a feleséggel és egy újszülöttel. De itt olvashatunk egy valaha elkövetett szörnyű gyilkosságról

14 Kottáját lásd Tari Lujza: *Magyarország nagy vitézség (A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban).* Budapest, 1998, Magyar Néprajzi Társaság. 50. sz., illetve: Kerényi György: *Népies dalok*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó, 210. p.
15 Erdélyi 1846. 437. p. 438. sz.

is, és arról, hogy „a bűn megtermé gyümölcsét: a büntetést." De a mottóként használt népdal – valószínűleg egy „friss" műdal –, amelyet egészben idézünk, pont a fordítottjáról szól!

Magamban nevetem
Az egész világot,
Nála jobb szeretem
A magánosságot.

Vigan eszem, iszom,
Mert nincs semmi pöröm,
Éjjel jól aluszom,
Reggelre vár öröm.

Minden pásztortársam
A legjobb emberem,
Örömest felosztom
Véle a kenyerem.

Nincs olly szép éneklés
Heted hét országban,
Mint a rigók tesznek
Mátra oldalában.

Tolvajok, gyilkosok
Nem férnek itt hozzánk,
Ha csak a farkasok
Nem ütnek mi reánk.

Majd délre jól lakik
Nyájam, s haza megyek,
Egy két dézsa tejet,
Kedvesemnek fejek.

Kihajtok délután,
S vigan furulyázok;
Gyapjas nyájam után
Jó kedvvel sétálok.

Árnyékkal kinálgat
Minden hárs engemet;
A puha pázsiton
Nyugtatom testemet. –

Csak az az én rózsám,
A kurta szoknyában,
Benne lakik szivem,
Melle hullámjában.

Ollyan vagy te, Pere,
Mint az engedelem,
Piros két orczádon
Játszik a szerelem.

Hol vagy hát, kedvesem!
Nyájam már bezártam,
Nélküled a mezőn
Szivszakadva jártam.[16]

A MOCSÁROK VIRÁNYA

Megátkozlak, elhervadsz.
*
Megvagyok én búval rakva,
Mint a borízű almafa;
Kettő-három terem rajta,
Mégis terítve az alja.

„Gyönyörű valami egy mocsár, minő például a Bélabora" – így kezdődik ez a rész. „Álljunk csak ide a közepébe. Óh, nem kell azért a sárba lépni. Egy kellemes zöld dombra fogunk állani, honnét az egésznek széle-hossza belátható." Ebben a részben megtudjuk, hogy Dömsödi Góliáth Péter volt, aki a bölcsőben ringó gyermekét jött elrabolni.

*

16 Erdélyi 1846. 225. p. 277. sz.

A két mottó közül az első, amely csupán egy fél sor, több változatban is ismert népdal, Erdélyi János kötetében is megtalálható:

Nyitra partján nevelkedik tulipán;
Az én szivem téged ohajt és kiván.
Jaj de nehéz a szerelmet viselni,
Mint ibolyát tövis közül kiszedni.

Csattog a szél, az ég nagyon villámlik,
Az én szivem csak utánad bánkódik.
De megmondom, édes tubám, el ne hagyj!
Mert ha elhagysz, megátkozlak, elhervadsz.[17]

A második is egy általánosan, több tájegységben (ma is) ismert, énekelt népdalunk:

Meg vagyok én búval rakva,
Mint a borízű almafa;
Kettő három terem rajta,
Mégis terítve az alja.

Csütörtökön viradóra,
Ültem a bánathajóra.
Tiz órakor lefeküdtem,
Egy piczint elszenderedtem.

Szemeimet felvetettem,
Három hajdu állt előttem.
Kérdem tőlök: mit kerestek?
Talán én értem jöttetek?

Érted jöttünk, megkötözünk,
Város házához vitetünk,
Letétetünk a tömlöczbe,
A tömlöcznek fenekére.

17 Erdélyi 1846. 66. p. 95. sz.

Felizentem a birónak,
Oldozza fel két karomat;
Ne örüljön rabságomnak;
Holtig alázom magamat.

De a biró ezt nem tette,
Inkább jobban megköttette.
Szegény árvát, senki sem szán,
Ha csak szeretője talán.[18]

KÉT FÖLDESÚR

Pázsitos udvaron lakik a szegénység,
Üres kamarába beszorul a szükség;
Ott egy fedél alatt legközbül az éhség;
De atyafit látni gyakran jár az ínség.

„Kétúrfalva nevezetes helység a Körös partján. Több nevezetességei közé számítandó az is, hogy bizonyos, a falut kétfelé osztó árok segítségénél fogva a Körös a falu felső részét áradások idején oly bőségesen el szokta látni azon jótékony elemmel, melyben a nimfák és a békák lakoznak, hogy a jámbor lakosságnak csak a konyhája ajtajából kelle a hálót kivetni, ha ungokra és vízi borjúkra volt szüksége. (...) Előfordult pedig ezen nílusi áldás esztendőn át kétszer, háromszor is; s a lakosság már annyira vitte dolgát, hogy halakkal kenyeret is tudott sütni, marháit pedig megtanította, mint kell a hínárt, sást és békalencsét takarmány helyett elkölteni. (...)”

Ebben a fejezetben többek között megismerkedünk Schuszter Károllyal, a híres harangjáték-kezelővel, aki olyan automatát készített, mely „a csalogány énekét mindenben híven utánénekli. Ugyanezen mechanikus most a haldokló hattyúkra figyelmez, azokat kerülgeti halálénekeket akarván lekottázni és hangszerre alkalmazni.” Megjegyzendő, hogy a hattyúdalról, a haldokló hattyú búcsúénekéről Aiszkhülosznál olvashatunk először; Szókratész szerint a hattyú nem bánatában énekel, hanem dala a túlvilági boldogság előérzete. Ovidius így ír: *végső, bús panaszát haldoklón zengi a hattyú.* Mit mond erről a természettudo-

18 Erdélyi 1846. 201. p. 242. sz.

mány? Az énekes hattyúk hangja közelből inkább érdes, átható és nem kellemes hangzású.

A mottóban idézett népdalt szintén Erdélyi Jánostól kölcsönözte Jókai, de Kriza János székelyföldi (Udvarhelyszék) gyűjteményében is szerepel ennek egy hosszabb változata.[19] Azt is meg kell említeni, hogy ennek első sora általánosan ismert közmondássá vált.

Pázsintos udvaron lakik a szegénység,
Üres kamarába beszorul a szükség,
Ott egy fedél alatt legközbül az éhség,
De atyafit látni gyakran jár az inség.

Előáll a restség, mint egy édes atya,
Mellé a korhelység, mint egy édes anya.
De a sok borital csak azt erősíti,
Hogy mindenik neki tulajdon gyermeki.

Restség, korhelységet annyira szerette,
Hogy most nem régen is teherbe ejtette.
Borital fiokat szereti elvenni,
Ugy szokta magánál örökbe tartani.[20]

ZÖLDHALOM

Rongyos a kend háza vége

„Aki *zöldhalmot* egy *zöld halomnak* képzelné, nagyon csalatkoznék. Korántsem zöld ez, és még kevésbé halom, hanem egy kidűlt-bedűlt oldalú csárda, mely úgy áll a K... város határát a Kiskunságtól elválasztó pusztaságnak közepette, mintha valamely tátos a felhőkből pottyantotta volna ide, s azután haragjában jót rúgott volna rajta."

Ebben a részben megismerekedünk a *Telezsák* nevű zsivánnyal, a koplalói hőssel és komájával.

„– Bort, korcsmárosné! – ordítja a fickó –, hanem osztán igyék belőle elsőbb!

19 Kriza János: *Vadrózsák.* Bukarest, 1975, Kriterion Könyvkiadó, 61. p. 45. sz.
20 Hangzó változat: ZTE Népzenei gyűjtemény: https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/15474/?t=00%3A00%3A05#record-187608 (Utolsó letöltés 2024. 10. 03.)

Különös óvatosság ezen népeknél, hogy a hozott italt mindig megkóstoltatják előbb a csaplárnéval. – Nesze, bolond! Majd én kóstolgatom a borodat; ha nem kell, nézz rá; úgyis megfizeti majd az öreg harang! – válaszolt erre durcásan a csaplárné, odaállítva az itce bort a suhanc elé.[21] (...) Az asztal végén azonban egy sajátságos alak muzsikált. Már hangszere is megérdemli a figyelmet; ez az úgynevezett *szalmahegedű*[22]. Egy diófadeszkára két összetartó szalmakötél van kifeszítve, s rá vékonyabb-vastagabb egerfalécek körösztbe rakva, mik két kis fakalapáccsal üttetve, a legsajátságosabb melankólikus hangokat adják. Búsan verdegélte e műszert egy sovány sárgazöld színű ember, ...és lábával veri a taktust."

*

A mottóban idézett egyetlen sort szintén Erdély János gyűjteményéből kölcsönözte Jókai:

Rongyos a kend háza vége,
Piros a kend lánya képe.
Adja kend nekem a lányát,
Megcsináltatom a házát.

Azt mondottad, hogy elveszel,
Ha beszántasz, ha bevetel;
Beszántottál, bevetettél,
Engem itthon felejtettél.

Mind azt mondják a faluba,
Én vagyok a világ rosza.
Más is van még a faluba,
Még sem ugati a kutya.[23]

21 Közmondás: *Megfizet az öreg/a nagy harang* = Azaz soha senki meg nem fizet.
22 *Facimbalom, szalmahegedű, szalmamuzsika*: olyan xilofon, melynek hangzó rúdjai a cimbalom húrkiosztásának megfelelően vannak elrendezve. A spárgákra fűzött rudak a kisebb csillapítás érdekében szalmakötegen fekszenek. Bunkós végű faverőkkel ütik meg.
23 Erdélyi 1846. 451. p. 468. sz.

A CSAVARGÓ*TÓL A* BOLYONGÁS*IG*

Vad erdőben járok éjszaka,
Ide kerget szivem fájdalma;
Vad erdőben járok egyedül,
Rajtam az isten sem könyörül.
*
Nagy a világ, végtül-végig bujdosom.

Ebben a részben találkozunk Dömsödi úr mellett egy rejtélyes peregrinussal: hogy ki volt ő, nem tudjuk. Lehet, hogy ezért kapta ez a fejezet *A csavargó* címet. A mottó viszont telitalálat. És ugyanonnan származik, mint Bartók egy kórusművének, a *Bolyongás*nak a szövege.

Nagy a világ, végtől végig bujdosom,
De babámat felejteni nem tudom.
Megállj, fakóm, bundámat leterítem,
Megálmodom, látom-e még kedvesem.[24]

*

Virágokbul lesz a koszorú,
Porcsalmai Palkó szomorú.
Porcsalmai Palkó, mit csinálsz?
Vad erdőben ugyan miért jársz?

Vad erdőben járok éjtszaka,
Ide kerget szivem fájdalma.
Vad erdőben járok egyedül,
Rajtam az isten sem könyörül.

Házam volt, elégett, azt bánom;
Szőlőm volt, elpusztult, sajnálom;
Lovam volt, ellopták, az is tör;
Rózsám volt, elvitték, ez megöl.

24 Erdélyi 1864. 214. p. 264. sz. Kottáját lásd *Kodály-rend – Kodály Zoltán kéziratos dallamgyűjteménye (1905–1958).* https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_KodalyRend_019/?pg=103&layout=s (Utolsó letöltés: 2024. 10. 03.)

Haj, te tatár, átok lelkeden!
Forgó szél tekerjen nyergeden,
Száradjon el gégéd torkodban,
Ördög tánczoltasson pokolban.

Talán most csókolod rózsámat,
Hogy kigyó marná meg a szádat.
Boszorkány tépné el szivedet,
Sárkány csikorgatná lelkedet.

Hej, mióta rózsám elveszett,
Kinban töltöm csak az életet;
Vad erdőben járok egyedül,
Rajtam az isten sem könyörül.[25]

UTÓSZÓ

Nagy meglepetés volt számomra, amikor Jókai születésének 200. évfordulója (szül. 1825. február 18.) kapcsán az *Ethnogaphia* folyóiratban kutakodva Gulyás József száz évvel ezelőtti tanulmányára akadtam.[26] Azt tudtam, hogy – Petőfivel ellentétben – Jókai jó énekes volt, hisz gyerekként Komáromban tagja volt a templomi cantusnak, de hogy mintegy 400 népdalt idézett a regényeiben, a színműveiben, az meglepett. Ezért elhatároztam, hogy megpróbálok a nyomára akadni nemcsak a szövegeknek, de a dallamoknak is. 150 népdal mellé meg is találtuk a kottát, de csak több hónapos munka után vettem észre, hogy Erdélyi János népdalgyűjteménye és Jókai *Hétköznapok* című regénye ugyanabban az évben, 1846-ban jelent meg. Ez a magyarázat arra, hogy ebben a regényében mindegyik, és a többiben is a legtöbb népdalidézetet Erdélyi Jánostól vette át. Azt is tudjuk azonban, fotó is készült erről, hogy Hortobágyon egy tucat olyan népdalt jegyzett le (csak a szövegét), amelyet aztán felhasznált a *Sárga rózsa* című, talán a legsikeresebb regényében.

25 Erdélyi 1846. 382. p. 385. sz., illetve Bartók Béla: *Bolyongás. 27 kórusmű két és három szólamra gyermek- és nőikarok részére.* IV. füzet 3. szám.
26 Gulyás József: Jókai és a népdalok. In *Ethnographia*, 36. évf. (1925) 133–148. p.

Jókai a *Levente* végszavában (1898, 150. p.) így vallott arról, hogy honnan, miként és miért választott népdalokat a műveibe: *„A magyar nép kedélyhangulatát igyekeztem kitalálni népdalgyűjteményeinkből, melyek Erdélyi János, Arany László és Gyulai Pál, Kriza és Kálmány könyvében valóságos kincstárrá vannak felhalmozva. Azokból igyekeztem kitalálni a tartalomnak és a dictiónak, valamint a danának megfelelő igazi magyar rithmust."*

Nap, 2022